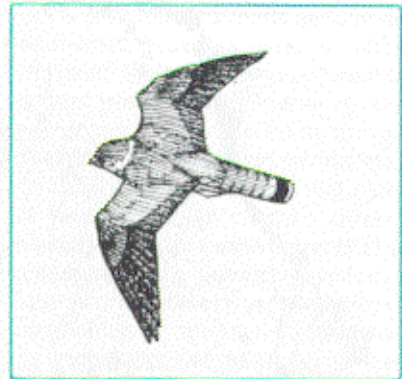

Het Smelleken: een valk met kwik in de staart

■ *Waarom is een Smelleken altijd een plezierige 'tik' op de daglijst? Onder andere omdat het roofvogeltje respect afdwingt door zijn pittige manier van vliegen en -in het bijzonder- de vasthoudendheid waarmee prooien worden achterna gezeten. Een Smelleken geeft niet snel op en kan driest blijven aanjakkeren achter een Graspieper of Veldleeuwerik. Dat een weiland vol Kolganzen wel eens nerveus wil reageren op de flitsende actie van deze minivalk, is extra gemakkelijk.*

Maar er is nog een andere reden. Smellekens zijn niet zeldzaam maar zeker ook niet talrijk. Elke waarneming is mooi meegenomen en een deugdzame vogelaar met notitieboekje zal ieder Smelleken optekenen. Dit maakt het een ideale soort voor het BSP Niet-broedvogels, dat speciaal ontworpen is om schaarse niet-broedvogels te kunnen volgen.

Smelleken (Frits-Jan Maas)

Herkomst

In Nederland waargenomen Smellekens zijn afkomstig uit Fenno-Scandinavië, waar ca. 7000-16.500 paren broeden. Een deel blijft bij ons hangen, de rest trekt door tot in Frankrijk of Spanje. Vogels die op IJsland of in Groot-Brittannië broeden zullen ons land normaliter niet aandoen, al is het voorkomen van het 'Ijslands Smelleken' (ondersoort *subaeson*) enkele malen aangetoond.

Voorkomen 1989-95

In de winter worden Smellekens bijna altijd alleen gezien, in de herfst ook af en toe enkele bijeen of verschillende vogels op dezelfde dag. In de computer zitten momenteel 5506 waarnemingen van in totaal 6297

exemplaren (stand november 1995). Hiervan heeft 43% betrekking op overvliegende exemplaren.

Van de roofvogels die op de BSP nietbroedvogellijst staan is het Smelleken degen die het meest gezien is, gevolgd door Slechtvalk, Visarend, Roodpootvalk, Rode en Zwarte Wouw, Grauwe Kiekendief en Zeearend (in deze volgorde).

Seizoenspatroon

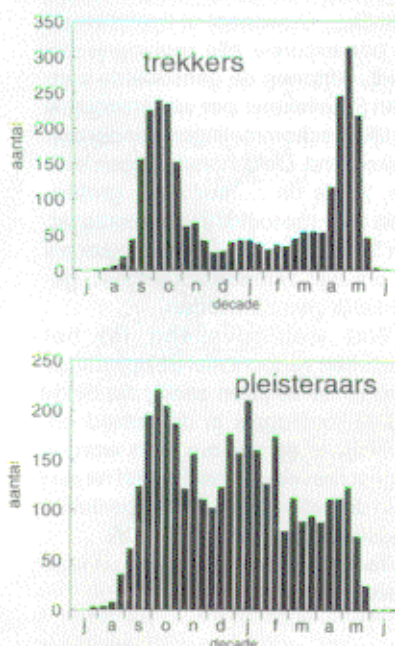
Smellekens kunnen waargenomen worden van augustus tot en met mei; zomerwaarnemingen zijn heel bijzonder. Er is een opmerkelijk verschil in seizoenspatroon tussen overvliegende vogels (veelal trekkers) en pleisterende vogels (figuur 1).

Trekkers worden gezien vanaf half augustus, met een hoogtepunt eind september en de eerste twee decaden van oktober. Eind oktober neemt de trekintensiteit snel af. De voorjaarstrek speelt zich in hoofdzaak af tussen half april en half mei, met een piek begin mei. De aantallen pleisteraars vertonen een veel minder ge-

piekt patroon. In september en oktober nemen ze toe en in november vallen ze wat terug. In december en januari nemen de aantallen pleisteraars opnieuw toe om vervolgens geleidelijk uit ons land te verdwijnen.

De patronen zijn om verschillende redenen intrigerend. Tijdens de trekpiek eind april-begin mei is van een duidelijke opleving in de aantallen pleisteraars geen sprake. Ze is tijdens het veldwerk voor de *Atlas van de Nederlandse vogels* (1978-83) niet opgemerkt. Vermoedelijk vindt de voorjaarstrek snel plaats (de vogels hebben haast om in de broedgebieden te komen en blijven derhalve niet lang pleisteren) en wordt ze alleen opgemerkt door trekters met veel uithoudingsvermogen.

Ook de stijging van de aantallen in de loop van december-januari is opvallend. Een adder onder het gras is dat het project is gestart in januari 1989, zodat het verschil tussen de maanden december en januari niet helemaal reëel hoeft te zijn (op moment van schrijven zijn uit zeven jaren gegevens van januari voorhanden tegen zes van december). Ook voor de toename eind december is

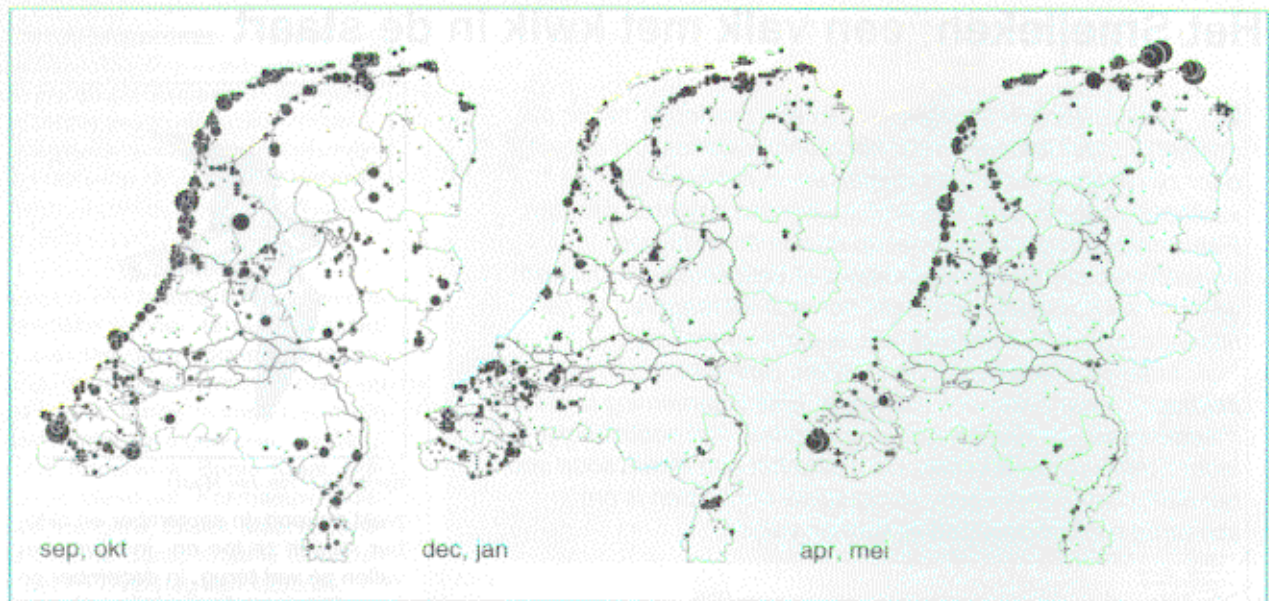

Figuur 1. Seizoenspatroon van Smelleken in 1989-95 per maanddecade.

Smelleken in Europees verband

Terwijl de broedpopulatie van het Smelleken in Fenno-Scandinavië vermoedelijk stabiel is, wordt uit verschillende landen een afname gemeld, waaronder Estland, Letland en Groot-Brittannië. In het laatste geval is de afname al vanaf de jaren vijftig bekend. Ze is in eerste instantie veroorzaakt door pesticidengebruik. Nadat dit was teruggedrongen is de situatie verbeterd, maar het interieur van Britse Smellekens baart nog steeds zorgen. Zo bevatten in het relatief schone hoge noorden (Orkneys, Shetland) broedende vogels hoge concentraties kwikverbindingen. Blijkbaar doen ze deze kwalijke stoffen op in het winterkwartier (ze overwinteren elders, waar is onbekend) of is het (zee)milieu rondom de broedplaatsen zwaarder vervuild dan gedacht.

Aan een ander probleem, het verdwijnen van broedgebieden zoals heidevelden door commerciële bebouwing, stellen Britse Smellekens zelf paal en perk. Sinds eind jaren zeventig worden namelijk in toenemende mate broedgevallen gemeld in bomen in plaats van (zoals traditioneel) op de grond. In Wales broedt inmiddels de helft van de populatie op kraaienesten in coniferenaanplant. Wel is het afwachten of deze vogels zich weten te handhaven tijdens het ouder worden van het bos.

Figuur 2. Verspreiding van Smelleken per kwartblok in 1989-95. De aantallen zijn per kwartblok gesommeerd. Aantalsklassen: 1, 2-5, 6-25 en >50 exemplaren.

een eenvoudige verklaring denkbaar: kerstvakantie. Toch is in verschillende winters (1991/92, 1993/94) een reële toename van het aantal waarnemingen van december op januari geconstateerd. Blijkbaar vindt dan nog steeds opbouw van de winterpopulatie plaats, vermoedelijk doordat noordelijker overwinterende vogels alsnog zijn weggetrokken. In tegenstelling tot de toename die in de ijzige winter van 1978/79 werd vastgesteld (zie de Atlas), was een relatie met het streng winterweer in de genoemde winters afwezig.

Verspreiding

In het najaar worden Smellekens door het hele land gezien, met de grootste aantallen langs de volledige kustlijn, inclusief de Fries-Groningse Waddenkust. Ze volgen hier in feite de gestuwde stroom van prooidieren (vooral piepers, leeuweriken en vinken). Ook in het binnenland kunnen ze overal worden gezien. De dikke stippen, samen vallend met regelmatig bezette trekposten, bewijzen dit (figuur 2).

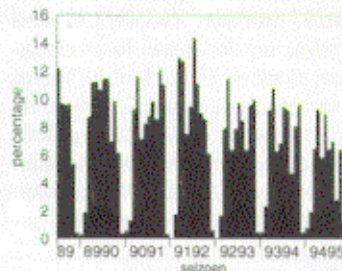
Meer over Smelleken

Over het Smelleken is betrekkelijk veel geschreven, vooral in Engeland. Een selectie uit het laatste decennium.

- BIBBY C.J. 1986. Breeding status of the Merlin in Britain. *Brit. Birds* 79: 170-185.
- ELLIS P.M. & OKILL J.D. 1990. Breeding ecology of the Merlin *Falco columbarius* in Shetland. *Bird Study* 37: 101-110.
- MEEK E.R. 1988. The breeding ecology and decline of the Merlin *Falco columbarius* in Orkney. *Bird Study* 35: 209-218.
- OUWENEEL G.L. 1988. Het Smelleken en de waarneemkans voor vogelaars. *Vogeljaar* 36: 145-147.
- PARR S.J. 1994. Changes in the population size and nest sites of Merlins *Falco columbarius* in Wales between 1970 and 1991. *Bird Study* 41: 42-47.

In de midwinter is de verspreiding veel meer beperkt tot het lage deel van Nederland. Hier zijn de voor de jacht noodzakelijke open landschappen aanwezig en is het voedselaanbod het grootst.

Tijdens de voorjaarstrek is de soort weer in het hele land waargenomen. Nu ligt er echter een nog zwaarder accent op de kust. Terwijl trekposten als Breskens en de Eemshaven regelmatig Smellekens signaleren, moeten regelmatig bezette posten diep in het binnenland het doen met hooguit enkele waarnemingen. Dit geldt in het bijzonder voor de maand mei.

Figuur 3. Smelleken in 1989-95. percentage formulieren met waarneming van de soort.

Aantalsveranderingen

In de afgelopen zes jaar zijn geen opvallende aantalsveranderingen vastgesteld. Het aantal waarnemingen van Smellekens, gerelateerd aan het totale aantal ingezonden formulieren, vertoont jaarlijks weinig schommelingen (figuur 3). Opvallende verschillen tussen de diverse winters werden niet vastgesteld. Wel is de licht afnemende tendens in de laatste jaren interessant. In verschillende Europese landen doet deze roofvogel het immers niet zo goed (zie box).

Of er op langere termijn veranderingen zijn opgetreden in de aantallen in Nederland, is moeilijk uit te maken bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal. In de noordelijke Delta, waar G.L. Ouweneel al tientallen jaren per excursie alle roofvogels bijhoudt, vertonen de gemiddelde aantallen Smellekens per winterexcursie jaarlijkse schommelingen zonder duidelijke trend. De schommelingen kunnen, zoals de auteur stelt, grotendeels door het toeval zijn veroorzaakt. Een Smelleken kan immers, zeker als het om een zittende vogel gaat, gemakkelijk gemist worden.

Wat wél opvallend is: het Smelleken vertoont niet de opwaartse trend sinds de jaren zestig die bij de andere roofvogels in dit gebied gebruikelijk is en die o.a. kan worden toegeschreven aan het herstel na een dal in de jaren zestig door gifpenkelen (Vogeljaar 39, 1991, 112-116).

Toch een soort om in de gaten te houden dus.

Fred Hustings & Erik van Winden